

III. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

ТЕОРІЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЕКЦІЇ НА ОСОБИСТІТЬ ІВАНА ФРАНКА

Тетяна Космеда

Львівський державний університет внутрішніх справ

Висвітлюється міжкультурна компетенція Івана Франка з урахуванням особливостей його міжкультурної діяльності, міжкультурних ситуацій, що їй притаманні, наголошується на одній з типових рис міжкультурного дискурсу, який найбільш яскраво виявлявся у творчості Франка, – наявність прецедентності.

Ключові слова: ідіокультура, ідентичність, інтертекстуальність, культура, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, міжкультурна діяльність, міжкультурний дискурс, міжкультурна ситуація, національна культура.

У сучасній гуманітарній науці справедливо утвердилась думка про чільне місце мови в розвитку людського суспільства, а отже, про можливість співвіднесення завдань лінгвістики з аналізом соціуму. Зазначимо, що багато видатних вчених-мовознавців, відстоюючи широкий погляд на систему філологічних наук, аргументували доцільність такого підходу тим, що філологічний метод сам по собі є показником національної культури, реалізує прагнення до універсалізму та енциклопедизму [див. 1: 49]. Отже, вектор сучасних лінгвістичних досліджень скеровано на вивчення суспільства крізь призму мови його носіїв. Якою буде українська мова в ХХІ столітті, таким чином, залежить сьогодні від нас, від того, як сучасне молоде покоління володітиме мовленням, на яких зразках учитиметься. Як відомо, культура сьогодення залежить від того, наскільки сучасне покоління увібрало в себе цінність попередньої культури свого народу, попередньої культури всього людства. Саме Іван Франко був тією особистістю, яка зуміла увібрати в себе і культурний досвід свого рідного українського народу, і регіональну культуру галичан, і європейську культуру, і світову культуру в цілому, як сучасну йому, так і попередню. Тому й іноземцям, які вивчають українську мову, буде цікаво „бачити” зразок реалізації принципів міжкультурної комунікації крізь призму свідомості українського генія.

Сьогодні дослідники по-різному визначають поняття „міжкультурна комунікація”, оскільки вже комунікація і культура мають неоднозначні тлумачення. Очевидно, міжкультурна комунікація охоплює все коло явищ, що мають певне відношення до зіставлення та взаємодії культур, а також їх носіїв. До міжкультурної комунікації пе-

редусім відносять різні ступені природного та штучного полі- та білінгвізму, а також усі види, форми та жанри перекладу.

Харківський дослідник П. Донець подав докладну класифікацію ситуацій, у яких може відбуватися міжкультурна комунікація. Для ілюстрації практично усіх цих ситуацій Франко – благодатний об'єкт. На аналізі формування та становлення його міжкультурної компетенції і проілюструємо всі ці типові ситуації.

Ситуація 1. Культура X взаємодіє з культурою Y. Тут йдеться про культуру-реципієнта та культуру-донора. Якщо представники конкретного народу знайомляться з культурою іншого народу, спостерігаємо своєрідне спілкування. Якщо ж представники однієї з культур відчують, що інша культура є вищою і треба вчитися переймати її, то тут однозначно маємо вплив.

У проекції на особистість Франка, виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що його світогляд увібрав у себе кращі зразки культур світу. Знання інших культур дозволило Франкові збагатити рідну культуру (наявність інтертекстуальності: прецедентних текстів, ремінісценцій, алюзій і т. д. у його художніх творах, переспіви та переклади, наукова та журналістська діяльність, закордонні подорожі для участі у виставках, конференціях, систематичні міжособистісні контакти з представниками інших культур, власне бікультурна ситуація у сім'ї, полікультурна під час навчання та професійної діяльності тощо [3]). Слід зазначити, що Франкове розуміння ремінісценції є дуже близьким до розуміння його у сучасній науці: це, по-перше, пряме цитування одним автором поетичного рядка з твору іншого автора або використання окремого ліричного образу, по-друге, це відгомін чужого твору без наявності якогось текстового збігу.

Ситуація 2. Носій культури X довго працює чи проживає у межах дії культури Y. Тут спостерігаємо не тільки комунікацію, а й інші форми контакту – навчання, робота, туризм, тобто міжкультурна діяльність. Ця діяльність може бути короткотривалою та довготривалою. Як правило, довготривала діяльність приводить до поглибленого впливу та адаптації до іншої культури.

Як зазначалось, Франко – яскравий представник української культури, проте, як відомо, Галичина другої половини XIX ст. була полілінгвокультурним осередком. Саме тут відбувалося становлення світогляду Франка, тут він сформувався і як мовна особистість – поліглот. Іван Франко працював у польських газетах, активно займався перекладацькою діяльністю, багато подорожував по країнах Європи.

Ситуація 3. Носій культури X взаємодіє з текстом тієї ж культури X, але іншої історичної епохи.

Безумовно, це також та ситуація, яка характерна для формування міжкультурної компетенції Франка, оскільки він багато зусиль поклав на збирання українського фольклору, вивчав його, як і інші давні пам'ятки української культури, досліджував їх як науковець. Франко аналізував тексти української літератури, які створені в попередні епохи.

Для розуміння цієї ситуації доцільно навести думку, яку висловив П. Донець, про те, що „чим далі розміщені один від одного ланки ланцюга поколінь, тим більше „міжкультурних рис” сприймає комунікація між їх представниками”. Зовнішніми ознаками „відчуження” відповідного тексту є відмінності у літературознавчих інтерпретаціях,

необхідність розгорнутих передмов, апарату коментарів тощо. Саме таку діяльність щодо текстів попередніх епох робив Франко.

Безпосередня комунікація тут природно є неможливою. Тут йдеться про сприйняття письмових текстів. Щоб відокремити цей тип комунікації від інших різновидів міжкультурної комунікації, П. Донець пропонує назвати його **комунікацією між поколіннями**.

Ситуація 4. Носій однієї з субкультур X1 національної культури X спілкується з представниками іншої субкультури X2 тієї ж культури X.

При цьому з'ясуємо, що тут слід розуміти під національною культурою, а що під субкультурою. П. Донець пропонує визначення поняття „нація” для розуміння поняття „національна культура”. У його концепції, яку повністю сприймаємо у цьому дослідженні, нація – це відносно велика соціальна група (соціум), яка проживає на більш чи менш чітко окресленій території, тривалий час організована (або була організована) в одній державі (єдині системи управління, законодавство, транспорт, мова спілкування, зовнішнє та внутрішнє визнання тощо), має виражену культурну **ідентичність**. Термін „ідентичність” сьогодні активно використовують у науковій літературі, він є „модним”, але, на думку П. Донця, не є коректним, оскільки надто категоричний: тут слід було б говорити про схожість членів конкретної соціальної групи. Крім того, внутрішня подібність відображає лише один бік феномена, який розглядаємо, оскільки інша ознака – диференційованість із зовнішнім. Отже, категорія ідентичності містить ознаки, які своїм специфічним сполученням відмежовують одне людське суспільство від іншого.

У список цих ознак, як правило, вводять наявність етно- та екзетноніма, справжнє чи несправжнє походження, спільні мову, релігію, мораль і звичаї, фольклор, свята, міфологію (враховуючи героїв та антигероїв, славні чи трагічні події), а інколи навіть спільного ворога [2]. Як відомо, сучасники Франка не ідентифікували його як галичанина, наголошуючи на відсутності у нього так званих типових рис галичанина. Дослідники звертають увагу і на німецьке походження Франка, виокремлюючи у його характері деякі типові риси німецького народу, як-от: величезна працездатність, пунктуальність, точність. Крім того, цікаво, що поряд з рибною ловлею, як зазначають сучасники Франка, одне з його улюблених занять – збирати гриби, а це також, на думку П. Донця, явище культури, що поширене в німецькій та інших західноєвропейських культурах [2: 43].

Кожна національна культура, як відомо, поділяється на багато субкультур – етнічні, регіональні, вікові, професійні, за інтересами і т.д. Комунікацію між носіями подібних культур традиційно називають міжсубкультурною. З когнітивної точки зору вона не відрізняється від інтракультурної – спільний національно-культурний багаж виявляється цілком достатнім для досягнення взаєморозуміння. Але це стосується лише так званих інвольованих (увімкнених) різновидів комунікації, а не обсервативних, які мають місце в ситуації, коли хтось необізнаний спостерігає за спілкуванням представників конкретної субкультури між собою (хворий чує розмову лікарів, випадковий свідок – розмову злочинців, дорослий читає молодіжний журнал тощо).

Тут можуть виникати труднощі з огляду на прагматику (оцінки, налаштування, заботони, вірування тощо) та передусім по лінії *Комунікантх – Комуніканту* (дискримінація на основі етнічних стереотипів, тертя між поколіннями тощо).

На іншому боці національно-культурної осі розміщено супранациональний рівень. Спілкування між представниками різних супранациональних утворень – наприклад, між європейцями та латиноамериканцями, мусульманами та християнами тощо. Супракультурні властивості цікаві тим, що можуть одночасно входити у склад первинних, „глибинних” пластів відповідних національних культур – факт, який на сьогодні ще недооцінюють у теорії міжкультурної комунікації [2: 54–56].

Франко оволодів галицькою культурою як субкультурою українського народу, крім того, він був обізнаний з культурою різних верств тогочасного галицького суспільства та суспільства сусідніх країн. Він завжди добре розумів дітей, молодь, жіноцтво, а його спілкування з колегами чудово оспівані у спогадах сучасників.

Ситуація 5. Носій культури Х (або також культури Y) вивчає культуру Y з метою визначення її суттєвих властивостей та специфіки, розуміння її сутнісних і специфічних рис.

Міжкультурне спілкування, особливо довготривале, яке мало місце у ситуації з Франком у зв'язку з полілінгвокультурною ситуацією, що склалася на той період у Галичині, як правило, стимулювало необхідність порівняння власної і чужої культур. Учасник такої взаємодії має велике бажання поділитися результатами своїх спостережень з іншими, що спостерігаємо у Франка, аналізуючи його висловлювання (наприклад, роздуми про євреїв і т. ін. [3]).

Контрактивне порівняння Франко скеровував на пізнання як власної культури, так і чужої. Пізнання культури у нього було глибинним, професійним.

У теорії міжкультурної комунікації виділяють кілька типів осягнення свого або чужого різновиду культури, деякі з них характерні для діяльності Франка:

1. Публіцистична інтерпретація минулого або того, очевидцем чого є спостерігач у власній культурі. Цю роботу постійно здійснював Франко у своїх працях.

2. Рефлексія у спогадах щодо міжкультурних контактів, які відбуваються впродовж тривалого часу, причому тимчасова затримка такої рефлексії може складати роки та десятиліття. Таку роботу здійснював Франко у помітках, які робив під час подорожей, вона також реалізована у його художніх текстах.

3. Вправи з філософії історії – це спеціальний науковий аналіз, що здійснюють у своїх працях історики, культурологи, філософи, до яких ми справедливо відносимо Івана Франка.

4. Реконструкція культурних станів, що вже давно зникли, а це у випадку власної культури часто значить пересікання з культурою, яка мала місце в попередні епохи, між поколіннями. Цей аспект діяльності також притаманний Франкові (наприклад, роздуми про походження українців і т. ін. [3]).

Наголосимо тут, що Франко постійно здійснював культурологічні, краєзнавчі дослідження, робив журналістські спостереження, які є сьогодні корисними як для теорії, зокрема міжкультурної комунікації, так і для практики як ілюстрація цієї теорії.

Ситуація 6. Носій культури Х взаємодіє з текстом про культуру Y.

Франко здійснював це у процесі виконання професійної діяльності, а також у побуті (сприйняття закордонних репортажів, читання заміток під час подорожі, власні спостереження тощо). Тут маємо вторинну міжкультурну комунікацію.

Ситуація 7. Носій культури Х спілкується з носієм культури Y.

У Франка цей тип комунікації відбувався у свідомому інвовльвованому (ввімкненому) контакті, а також інколи непрямо, при спостереженні за комунікацією між носіями культури Y чи при заміщенні реципієнта Y. Тут ще виокремлюють спілкування за допомогою перекладача. Такий тип спілкування у Франка практично не виявлявся, адже він завжди спілкувався безпосередньо однією зі знаних п'ятнадцяти мов.

Центральними для класифікації цього виду міжкультурної комунікації є фактори „ситуація” та „код”. Фактор „ситуація” містить такі складові, як час і місце комунікації. Залежно від цього комунікація може бути безпосередньою (збігається час і місце).

Основними відмінностями безпосередньої комунікації вважається спонтанність, емоційність, стилістична необробленість, можливість зворотного зв'язку та автокорекції, значна роль невербальних засобів тощо. За цим типом комунікації у лінгвістиці закріпили термін „дискурс”. Сьогодні утворився самостійний напрям дискурсивного (конверсаційного) аналізу. Відповідну форму безпосередньої комунікації у міжкультурній ситуації спілкування називають **міжкультурним дискурсом**.

Ситуація 9. Носій культури Х (чи культури Y) модифікує текст культури Y для його використання у культурі Х.

Ця міжкультурна ситуація також безпосередньо стосується Франка, оскільки він систематично здійснював переклади та адаптацію іномовних / інокультурних текстів.

Ситуація 10. Носій культури Х взаємодіє з писемним текстом культури Y (у модифікованій формі або в оригіналі).

Загальна відмінність цього типу міжкультурної комунікації від міжкультурного дискурсу, на думку П. Донця, полягає в тому, що місце і час виникнення тексту не збігається з часом та місцем його рецепції. Тому його можна назвати міжкультурною комунікацією з просторовим та часовим змішуванням, чи дискантною міжкультурною комунікацією.

Франко переважно здійснював таку міжкультурну комунікацію, використовуючи безпосередньо оригінальні тексти, хоча і в модифікованій формі також, тобто завдяки певним видам їх адаптації, зокрема перекладам.

Ситуація 11. Носії культури Х і культури Y позбавляються взаємних упередженостей і стереотипів, створюють атмосферу довіри, досягають взаєморозуміння у прямому спілкуванні один з одним [2: 20–24].

Саме таким був Франко у спілкуванні, як згадують його сучасники.

Цей перелік міжкультурних ситуацій, у яких перебував Франко, як бачимо, ілюструє, наскільки складною є предметна галузь міжкультурної комунікації, наскільки складні завдання виконував великий Франко, оскільки міжкультурна комунікація охоплює питання комунікативної діяльності, інтеракції, герменевтики, філософії, педагогіки і т. ін.

Комунікативна діяльність у ракурсі міжкультурної комунікації – це своєрідна „діяльність у діяльності”, яку блискуче здійснював Франко. Саме міжкультурна

комунікація, міжкультурна діяльність мотивують виникнення характерної риси Франкового дискурсу – інтертекстуальності.

Явище інтертекстуальності в останні роки особливо привертає увагу філологів. Указана категорія має певну традицію вивчення, зокрема її досліджували такі корифеї філологічної думки, як Р. Барт, М. Бахтін, Ю. Лотман, Б. Гаспаров, а також М. Кожина, Ю. Караулов, А. Супрун та деякі інші науковці.

Як відомо, інтертекстуальність належить до таких текстових категорій, які відображають співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування, а у художньому тексті ця категорія може забезпечити нарощування смислів. Указаний термін сьогодні набув широкого використання. Він репрезентований у словниках, найбільш повна інформація про цей термін міститься у „Стилістичному енциклопедичному словнику російської мови” [5: 104–108], де справедливо зазначено, що, незважаючи на новизну терміна „інтертекстуальність”, який запропонували Р. Барт та Ю. Крістева, явище „тексту в тексті”, що позначено цим терміном, відкрив ще М. Бахтін, описавши його у працях, присвячених діалогічності художнього тексту. „У руслі ідей М. Бахтіна міжтекстові зв’язки художнього твору традиційно розглядають у літературознавстві в межах проблеми літературних впливів, запозичень, уподібнень та пародіювань, а у стилістиці й лінгвістиці тексту – у межах проблеми взаємодії „свого” і „чужого” мовлення (цитат, алюзій, ремінісценцій і т. д.) [5: 104]. У зазначеному словнику інтертекстуальність розглядають у широкому та вузькому значенні з урахуванням сфери комунікації. Звертаючись до фонду вже створених текстів, суб’єкт пізнання знаходить у ньому імпульс для власної творчості, для створення нових текстів. Наведемо доречні вислови В. Сімовича щодо ілюстрації вияву зазначеного явища у художньому мовленні Франка, зокрема, він пише, що перша фантастична повість Франка „Петрії і Довбушуки” була написана „під впливом німецького письменника А. Гофмана, французького Ежена Сі (Вічний Жид) та популярної італійської повісті „Rinaldo Rinaldino”. Всі ті твори носять на собі признаки романтизму. Вони повні таємності, фантастичних пригод та замотаних ситуації – усе це відгуки тої величезної начитаності Франка, а саме фантастичних оповідань і романів німецьких, польських та французьких авторів...” [4: 42]; „перші віршеві спроби Франка вийшли в 1876 р. окремою книжечкою п. заг. „Письма Івана Франка, І. Баяди й розкази”, і всі вони передруковані й видані самим Франком у 1913 р. у збірці „Із літ моєї молодости”... Усе це твори молододі фантазії, малооригінальні, переробки з чужих поетів (Пушкін, Гете, Толстой, Гайне), а то перевіршовані літописні оповідання (Аскольд і Дир, князь Олег, Святослав)” [4: 42–43]; „у „Гром. друзі” появилася відомий уже тепер скрізь вірш „Каменярі”..., списаний, здається, під впливом староукраїнської легенди, яка оповідає про лупання скелі людьми, загнаними колись Александром Македонським за непрохідні гори й заклепаними на довгі віки тяжкого життя...” [4: 51].

Культура – це, на думку сучасних учених, складне ціле, що містить у собі знання, вірування, мистецтво, закони, звичаї та інші здатності та звички, яких набула людина як член суспільства. З огляду на сказане, можемо стверджувати, що Іван Франко – зразковий носій не тільки культури українського народу, але і його субкультур та культур інших народів, що дає право вважати цього великого художника слова цілим культурним ансамблем.

Культуру людства, як стверджують дослідники, можна також зобразити у вигляді ступеневої піраміди, на вершині якої міститься загальнолюдська (земна, планетарна) культура, сходиною нижче – супранаціональні (континентальні, надрегіональні) культури, ще однією сходиною нижче – національні і субнаціональні (етнічні) культури, далі – численні субкультури і, накінець, у самому низу – ідіокультури (індивідуальні культури). Іван Франко як ідіокультура увібрав у себе усі сходинок цієї піраміди.

З огляду на сказане Франка можна назвати також найталановитішим посередником у міжкультурній комунікації, плодами діяльності якого користується й нинішнє покоління українців.

Усвідомлення значущості власної духовної культури, пріоритету національних і загальнолюдських цінностей – ось що було притаманне Івану Франкові, саме це сьогодні репрезентує європеїзм у формуванні загальної людської культури.

1. *Винокур Г.О.* Филологические исследования. – М., 1990.
2. *Донец П.Н.* Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. – Харьков, 2001.
3. *Космеда Т.А.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. – Львів, 2006.
4. *Сімович І.* Іван Франко // Франкіана Василя Сімовича / Упоряд., передмова та приміт. М. Білоус і З. Терлака. – Львів, 2005. – С. 17–23.
5. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной.* – М, 2003.

THEORY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION PROJECTED ON IVAN FRANKO'S PERSONALITY

Tetyana Kosmeda

Lviv State University of Internal Affairs

The intercultural competence of Ivan Franko with consideration of his intercultural activity peculiarities and intercultural situations, associated with his activity is covered by the article, highlighting one of the typical features of intercultural discourse, which is vividly represented in the creative work of I. Franko – the precedence phenomenon.

Key words: idioculture, identity, intertextuality, culture, intercultural communication, intercultural competence, intercultural activity, intercultural discourse, intercultural situation, national culture.